

LIBRIS

We know
books

Copertă: *Ionuț Ardeleanu-Paici*

© 2025 Editura Paideia
Str. Tudor Arghezi nr. 15, sector 2
București, România
tel.: 021.316. 82.10
e-mail: office@paideia.ro
www.paideia.ro
www.cadourialese.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CHIȚOIU, DAN

Știința Virtuții : eseuri despre excelență și putere / Dan Chițoiu. -

București : Paideia, 2025

ISBN 978-606-748-999-6

Dan Chițoiu

Știința Virtuții

Eseuri despre excelență și putere

paideia

București, 2025

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	7
<i>Philia-Sophia</i>	11
Întemeieri și temeieri ale căutării: omul între <i>Kosmos</i> și <i>Logos</i>	16
<i>Psyche</i> între <i>eidolon</i> și <i>nous</i> : constituirea interiorității	21
<i>Psyche</i> în dimensiunea <i>arete</i> : filosofare și excelență	31
Știința virtuții	35
Virtutea ca <i>episteme</i> și <i>techne</i>	42
Virtutea ca miză în sine	47
Dilemele exersării virtuții	51
Idealul moral	55
<i>Hedone</i> sau chestiunea amestecului	62
Virtute, intermediaritate și participare	68
Virtutea ca educație a sentimentului	82

<i>Symphonia</i> , excelența virtuții.....	87
Virtutea ca dispoziție a acțiunii	97
Virtutea între rectitudinea voinței și indiferență.....	100
Virtutea ca eliberare.....	107
Virtutea ca putere	112
Virtutea în cadrele experienței spirituale	117
Sensurile virtuții între libertate și limită.....	123
Virtute și întrupare. Trupul ca haină culturală.....	128
Dinamica virtuții ca laborator	132
Rosturile virtuții în cadrele sale ultime.....	137
Virtutea ca ierarhie și participare. Împlinirea Binelui	140
Mizele virtuții la răscrucea vremii.....	155

Cuvânt înainte

Eseurile din acest volum propun o schimbare de înțelegere și o deschidere de sensuri asupra a ceea ce are astăzi un înțeles sărăcit, prea bălătorit de folosirea comună: *virtutea*. A vorbi sau a scrie despre virtute pare că trimite la un capitol al unui compendiu de morală. Însă paginile ce urmează vor dovedi contrariul. Virtutea, în continua remodelare conceptuală pe care i-au atribuit-o grecii, a fost un cuvânt ridicat de la un înțeles comun către a desemna ceva esențial omului. În limbile europene, *virtutea* are mai ales filieră semantică din latină, cu acele conotații care ne sunt familiare. Însă grecii au pus în joc un termen, *arete*, ce va fi mereu reconsiderat în relație cu exercițiul filosofării, marea descoperire a spiritului elen. Filosofarea a vizat propriul lumii și al omului, dar mai ales ce este dincolo de acestea, ce le transcende: inteligibilul, acel dincolo de tot ce e material. Această mereu reluată căutare a însemnat, de fiecare dată, interogarea statutului celor trei dimensiuni: om, cosmos, transcendență. În acest demers, *arete*, numele dat de greci virtuții, a însemnat abilitatea omului de a se pune într-un

Philia-Sophia

Philia-Sophia e actul ce aduce frământarea emoțională a tinerii către, de a fi în căutarea *sophia*, cea care e a Zeului. *Sophia* este idealul ce nu e cunoscut, dar către care te îndrepti știind, având certitudinea că *e de căutat*. E situația în care idealul te atrage spre el, exercitarea acestei atracții este un proces invers, ce provoacă prin infinita sa proximitate, dar care în fiecare instanță aduce un *mai aproape* de înțelepciune. Nu poate fi decât un act repetitiv, o străduință mereu reluată. De aceea, *filo-soful*, în această înțelegere, nu poate avea decât un exercițiu constant al căutării, reluarea cotidiană a efortului și emoției în proximitatea *Sophia*. Filosofarea este în principal legată de o practică, de o deschidere emoțională constantă, dar și de repetitivitate, de rutină zilnică. Dar această practică a iubirii de înțelepciune înseamnă nu mai puțin stabilirea unor repere, unor cadre, care indică ce e de urmat pentru menținerea parcursului către ideal, a ceea ce înseamnă progres, înaintare.

Intenția actului de filosofare este cultivarea *psyche*, a ceea ce poate fi subiectul unei îmbunătățiri, schimbări prin reorientare și purificare, *katharsis*, prin actul repetat de intervenție-cultivare. Practica filosofării nu înseamnă o simplă îmbunătățire a vieții interioare, ci o reorientare radicală a intențiilor sub care se desfășoară aceasta. Filosofarea, ca act reluat cotidian, înseamnă reluarea și refacerea unor trasee interioare, repetitiv, chiar dacă nu la fel. Practica aceasta nu implică factorul de noutate în ceea ce privește conținuturile sale, nu miza informației ca influx de noutate, ci *alteceva*.

Dialogurile platoniciene indică acest (de)mers, iar miza psihodramei propusă de *Dialog* este continuarea de către cititor în lucrul cu sine, cu ceea ce ar trebui să fie un efort interior de descoperire a veritabilului, a adevărului. Un asemenea efort nu poate fi făcut o singură dată și nici în mod liniar, ci ca narațiune interioară lămuritoare. Provocarea pe care o aduce *Dialogul* conduce către o reluare a efortului interior, una mereu repetată. Este, desigur, de fiecare dată un plus și un mers înainte în reluarea efortului interior de investigare, dar punctul de plecare și drumul interior se găsesc sub semnul reluării. Se constituie într-o practică spirituală. Această miză a exercițiului spiritual, care nu poate să nu fie o conducere înspre sine, devine tot mai importantă în tradiția platoniciană, mai cu seamă în neoplatonism. Plotin dezvoltă această cale, o socotește privilegiată: a pune într-un *symposion*, într-un efort comun cu un grup de discipoli a căutării sensurilor mai adânci ale unui fragment din Platon, socotit a fi esențial.

Gândul ascuns, ceea ce este dincolo de suprafața textului, poate fi dezvăluit printr-un împreună efort interior, printr-o exersare a mersului și orientării minții către sine. Nu este, deci, o cale de aflare a ceea ce ar fi sensul mai adânc al textului prin analiză, fie acesta una de semantică, ori prin intertextualitate, referința la ansamblul textelor autorilor sau la întâlnirea textuală între mai mulți autori. Punerea în rezonanță interioară a impactului unor rostiri, sau a unor lecturi, este un act ce trebuie *mereu* reluat. Și asta pentru că prin reluare nu se obține o informație nouă, ci o aprofundare a unei informații aparent deja înțelese, ce părea a-și dezvălui întreaga semnificație. De aceea, nici Plotin, nici neoplatonicienii de mai târziu, nu vor vrea cu nici un chip să spună ceva nou. Ci doar să ajungă la trepte mai mari de înțelegere a ceea ce se socotea a fi inspirat, a ceea ce nu putea să nu fie exprimarea adevărului în cel mai înalt sens.

Adevărul *se dezvăluie el însuși*, nu poate fi dezvăluit printr-un simplu demers rațional. Căci adevărul nu înseamnă un conținut informațional. *A te expune Adevărului*, a fi în prezența adevărului înseamnă un alt fel de relație cu acesta. *Adevărul* nu poate fi deținut, nu poți să ai adevărul, într-o formă informațională, adevărul nu înseamnă un conținut anume. Legătura cu adevărul este una dinamică, ce presupune suișuri și coborâșuri, nu este asemenea stăpânirii intelectuale a sensului unei afirmații, ci se găsește în termenii unei relații, unei raportări dinamice la ceva dinamic și dinspre ceva ce are dinamica sa. Atât cel care cunoaște, cât și ceea ce este de cunoscut sunt entități dinamice, însă dinamica cunoscătorului, a omului, este legată de nivelul existențial de moment, pe care

se găsește la un moment al cunoașterii, care poate fi depășit atât spre ceva mai mult, mai adânc, dar și poate fi pierdut, către ceva mai puțin în puțința de a cunoaște. Este motivul pentru care interesul pentru logica formală este mai degrabă redus în tradiția neoplatonică, întrucât formalismul logic nu dă seama de acest dinamism. Tot din acest motiv, afirmațiile ce apar în scrierile ce implică această perspectivă asupra adevărului nu pot fi privite ca având consistență informațională, ci la o aproximare, fiind o mărturie, o semnalare a unui grad de experimentare a relației cu adevărul.

Această cale de cunoaștere trebuie văzută ca fiind de maniera de a lucra *experimental*. Aceasta, din câteva motive. Între aceste motive se numără faptul că observatorul nu se găsește într-o poziție de observare constantă, ci fluctuează în abilitatea de a susține un anumit nivel al observației (calitatea actului de a observa implică mai multe instanțe). Apoi ceea ce ar putea fi descrise ca instrumente ale observației, sau mijloace prin care poate fi făcut experimentul, fluctuează ele însele, sunt suma aproximării unei distanțe relaționale, în continuă schimbare. O situație asemănătoare este descrisă în fizica cuantică, unde teoretizările făcute asupra posibilităților experimentale la nivel microfizic au adus cu evidentă situația că observatorul are un rol activ, de influențare a experimentului, ceea ce ridică rezerve în legătură cu posibilitatea obținerii unor rezultate experimentale „obiective”. Pot fi invocate aici *simțurile spirituale*, despre care s-a discutat recent de mai mulți autori, și de care nu se poate vorbi în același regim comparativ cu simțurile trupului. Nu se poate descrie analitic cum funcționează, spre exemplu este o întrebare

deschisă dacă funcționează individual sau sinergic. Percepția spirituală nu a fost descrisă în mod asemănător de cei care au invocat-o, pentru că însăși această instanță ține de o înțelegere de sine ce se găsește sub influențe ce țin de timpul istoric, de aria culturală. Nu mai puțin de limba și universul cultural în care poate fi exprimată această posibilitate de experiență a adevărului.

Este evident că actul filosofării, în coordonatele descrise mai sus, ține de nevoia refacerii constante a unui drum de încercare, de punere la încercare a celui ce urmează căii, cât și a sensului, a ceea ce vizează calea. Este, poate, cel mai radical înțeles al căutării, al unei căutări ce ia caracterul încercării radicale a tuturor celor trei aspecte implicate în actul de cunoaștere. Este o încercare de sine dusă cât mai radical, și reluată mereu, apoi este o punere la încercare a căii pe care această încercare de sine poate fi dusă și, nu mai puțin, de efectivitate a atingerii scopului actului filosofării. Filosofarea făcută cu această intenție nu poate fi decât în cadrele experienței spirituale, pentru că această practică este una interioară. Iar prin desemnarea ca „spirituală” trebuie să fie indicat ceea ce presupune modificare, dinamică, reorientare. Platon, prin descrierea tripartită a sufletului, oferă o explicație a acestei posibilități, întrucât este o componentă a acestei tripartiții *psyche*, care poate fi pusă în acțiunea de a reorienta experiența interioară, îndreptând-o spre actul contemplativ, spre experiența inteligibilului.

Întemeieri și temeieri ale căutării: omul între Kosmos și Logos

Grecii au fost cei care au ajuns să pună problema individualității umane. Acum ține de fire să înțelegem omul sub instanța *persoanei*, cu tot ce înseamnă caractere distincte ce particularizează și diferențiază, însă această mutație ține de o excepțională noutate în înțelegerea de sine a grecilor în vremea arhaică. Odată cu Thales, se produce un salt în înțelegerea naturii, atunci când începe să fie privită sub regimul *ființei*. Grecii au stabilit că solidaritatea organică a naturii nu anulează în vreun fel caracterele individualității. Iar această conștiință a principiilor naturale și a legilor imanente, potrivit cărora acționează forțele corporale și spirituale ale omului, începe să dobândească o importanță aparte, atunci când grecii s-au confruntat cu dilemele formării omului. Actul paideic începe să fie văzut ca un act de structurare conștientă. Grecul a fost dominat de obsesia descoperirii legilor care guvernează realitatea sub toate aspectele și articulațiile sale, încercând să orienteze viața oamenilor în raport cu acestea. Actul acesta de căutare a primit numele de *theoria*, o dispunere în cunoaștere care nu conține nici pe departe doar elementul rațional.

Theoria este unul dintre cele mai remarcabile paradigme de cunoaștere integrală, și este cumva redus la ceea ce este uzual semnat astăzi prin „a cunoaște”. Postularea nevoii de formare ținea mai ales de orientarea celui ce făcea experiența cunoașterii în așa fel încât să fie cât mai aproape de putința surprinderii a ceea ce depășește simplele categorii logic-raționale ale minții. *Theoria* este la fel de bine înrudită cu arta și poezia, nu mai puțin de acea experiență cu consecințe ample asupra spiritului grec, *inițierea* în mistere.

Apariția filosofiei a avut ca premisă și faptul că religia grecilor nu era un sistem închis, bazat pe o doctrină religioasă, ci o *mitologie*. Inovația religioasă nu se raporta la doctrină, ci la cult, la cultul public, aceasta însemnând posibilitatea autonomiei, al unui paralelism al filosofiei și științei grecești în raport cu religia homerică. Grecii au adus o nouă perspectivă asupra libertății, un înțeles necunoscut Orientului, sau ariilor vechilor culturi ce i-au precedat. Deși preocupat de situarea în *Kosmos*, într-o ordine, grecul va descoperi puțința de a avea o raportare proprie, asumată, în fața realului, și mai mult decât atât, de a-și pune acest demers ce se întemeiază pe *Logos*, pe rațiune. Acest fapt a fost însoțit, însă, de o dilemă deloc de neglijat: pierderea reperelor spirituale de până atunci, relativizarea raportărilor la realitate, fie ea transcendentă ori imanentă. Se deschidea o breșă în ceea ce fusese înțelegerea relației sacru-profan, în modul în care omul se implică în lume. Evoluția religiozității grecești, de la originile sale și până în zorii erei creștine, a implicat cel puțin două tendințe complementare: una către punerea în discuție a constituentei ultime a realității, a ceea ce

au numit *physis*, pe calea cunoașterii raționale, cealaltă fiind cea de factură orfico-pitagoreică, unde înțelegerea nu putea fi dobândită decât prin cunoașterea inițiativă. Deși distincte, aceste tendințe au coexistat, situație ce indică complexitatea înțelegerii putințelor de dezvăluire a adevărului, de ieșire a sa din ascundere, de *a-letheia*.

Grecii au înțeles să facă pentru prima oară *cultură* la modul explicit și comunitar. În memoria colectivă, grecii au reținut șapte nume ca fiind asociate cu înțelepciunea în veritabilul sens, și acești *Șapte Înțelepți* nu erau autori de filosofie speculativă, așa cum poate s-ar aștepta cineva astăzi, ci aceia care au dat norma comunitară. Acești legiuitori morali au fost socotiți ca ilustrând dobândirea înțelepciunii în rândul oamenilor pentru că au dat măsura ființării comunitare a grecului în *polis*. *Polisul* grec nu este numai o creație excepțională în lumea antică, dar a pus în centru cu totul altceva decât puterea regală sau templul zeului. Acel spațiu deschis, *agora*, a fost locul în care s-a exercitat altceva decât o putere regală și care nu putea fi pusă la îndoială: s-a exercitat puterea cuvântului. Dacă cuvântul devine instrumentul privilegiat al puterii, atunci ceea ce ține de cuvânt trebuia bine și cu atenție cumpănit. O cumpănire a vorbei ce presupunea nu secretul, ci democratizarea accesului la cunoștințe și tehnici. Cunoștințele erau aduse în piața publică și supuse criticii și controversei. *Paideea* avea un caracter activ nu doar în sensul că reprezenta un ideal al desăvârșirii omului, ci și pentru că era mereu rafinată în conținut și intenție prin dezbateră din piața publică.

Nevoia de formare a putut deveni o nevoie conștientizată, cu o semnificație acută datorită unei asociații esențiale și

extraordinare: între suflet, sau ceea ce grecul numea *psyche*, și originea divină a omului. Riturile de inițiere, cele de la Eleusis sau cele orfice, au jucat un important rol în acreditarea asocierii *psyche* cu ceva de ordin divin din om, partea cea mai înaltă din el ce s-a sălășluit în trup în urma unei căderi dintr-o realitate mai înaltă. De aceea omul trebuia să treacă prin ritul inițiativ pentru ca după moarte să își poată recupera condiția pierdută. Însă exercițiul filosofic este cel care a acreditat o asociație și mai importantă: atunci când sufletul este considerat ca instanța actului rațional. De altfel, una dintre sarcinile de căpătâi, dacă nu sarcina esențială a exersării filosofiei, era pentru grec săvârșirea actului *cathartic* ce viza accesul la o existență postumă superioară. Rațiunea, capacitate privilegiată a sufletului, poate și trebuie să fie exersată. Însă rostul unei asemenea exersări nu este simpla cultivare a disponibilității mentale de a face analize sau sinteze, ori de a acumula cunoștințe potrivit unei anume raționalități. Exercițiul filosofic era menit să producă o schimbare radicală în ceva ce ține de adâncurile ființei umane, să o reorienteze pe aceasta.

Pentru căutătorul de înțelepciune din vremea Antichității grecești interpretarea era un act deschis în cel mai propriu sens, pentru că semnifica o experiență de sine ce viza nu doar o cunoaștere, ci și o schimbare potrivit unui ideal, a unei căutări, iar înțelegerea rezultată din această investigație interioară lua forma unei înțelegeri transformatoare. Căutarea înțelepciunii nu trebuie să fie ceva excepțional și nici apanajul unei elite, ci este proprie pentru tot omul, în măsura în care acesta trebuie să atingă *sotiria*, eliberarea. Această paradigmă a formării înseamnă raportare la o viziune dătătoare de